O‘TKIR HOSHIMOVNING «DUNYONING ISHLARI» ASARI INGLIZ TILIDAGI TARJIMASIDA MILLIY-MADANIY REALIYALAR VA LAKUNALARNING UZATILISHI (LINGVOKULTUROLOGIK TAHLIL)

Bobokulova Gulrux Sharipovna

Buxoro davlat universiteti Fakultetlararo chet tillar kafedrasi mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. *Maqolada O‘tkir Hoshimovning «Dunyoning ishlari» asaridagi milliy-madaniy realiyalar va lakunalarning ingliz tilidagi tarjimada berilish xususiyatlari lingvokulturologik jihatdan tahlil qilingan. Realiyalarning tematik turlari aniqlanib, ularni tarjimada uzatishning asosiy usullari (transliteratsiya, tavsifiy tarjima, analog tanlash, kalka, izoh) qiyosiy ko‘rib chiqilgan. Tarjimada milliy kolorit va madaniy ma’nolarning saqlanish darajasi baholash mezonlari taklif etilgan.*

Kalit so‘zlar: *lingvokulturologiya, realiya, lakuna, badiiy tarjima, milliy kolorit, O‘tkir Hoshimov, madaniyatlararo muloqot.*

Kirish

Badiiy tarjima faqat til birliklarini almashtirish emas, balki bir madaniyatni boshqa madaniyat vakillariga tushunarli qilib yetkazishdir. Ayniqsa o‘zbek xalqining turmush tarzi, urf-odatlari va qadriyatlari chuqur ifodalangan asarlarni ingliz tiliga o‘girishda lingvokulturologik muammolar yaqqol namoyon bo‘ladi.

O‘tkir Hoshimovning «Dunyoning ishlari» asari o‘zbek mahallasi, oilaviy munosabatlar, ona obrazi, halollik, mehr-oqibat kabi milliy qadriyatlarni samimiy tasvirlashi bilan ajralib turadi. Asarda milliy ruh bilan sug‘orilgan ko‘plab so‘z va birikmalar mavjud bo‘lib, ular ingliz tili va madaniyatida bevosita muqobilga ega emas. Shu bois asar tarjimasi lingvokulturologik tadqiq uchun boy material beradi.

Tadqiqotning maqsadi – asardagi milliy-madaniy realiyalar va

lakunalarning ingliz tilidagi tarjimada uzatilish usullarini aniqlash va ularning madaniy ma’noni saqlash darajasini baholashdir.

Nazariy asoslar

Lingvokulturologiya til va madaniyatning o‘zaro aloqasini o‘rganadi. Unga ko‘ra til madaniyatning ifodachisi, saqlovchisi va avlodlarga yetkazuvchisidir (V. fon Humboldt, E. Sepir, V.N. Teliya, V.A. Maslova kabi olimlar qarashlari). O‘zbek tilshunosligida ham til va madaniyat munosabati yuzasidan salmoqli tadqiqotlar mavjud.

Realiya – ma’lum xalqqa xos turmush, madaniyat, tarix, ijtimoiy tuzum bilan bog‘liq, boshqa tillarda aniq muqobili bo‘lmagan so‘z yoki birikma. Realiyalar haqidagi nazariyaga S. Vlaxov va S. Florin, shuningdek G‘. Salomov, N. Komilov va boshqa tarjimashunoslar katta hissa qo‘shgan.

Lakuna – bir tilda mavjud, ikkinchisida leksik yoki madaniy ekvivalenti bo‘lmagan «bo‘shliq». Lakunalar leksik (so‘z darajasida), madaniy (tushuncha va odatlar darajasida) va stilistik-emotsional turlarga bo‘linadi.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqotda qiyosiy-chog‘ishtirma tahlil, lingvokulturologik tahlil, kontekstual tahlil, tarjima transformatsiyalarini tasniflash va miqdoriy hisoblash metodlaridan foydalanildi. Material sifatida asar asl matni va uning ingliz tilidagi tarjimasidan olingan misollar tanlanadi.

Asosiy qism

1. Asardagi realiyalarning tematik tasnifi

Asarda uchraydigan milliy-madaniy birliklarni quyidagi guruhlarga ajratish mumkin:

1. **Maishiy realiyalar:** uy-ro‘zg‘or buyumlari, milliy taomlar va ichimliklar (non, osh, choy, dasturxon), kiyim-kechak (do‘ppi, ro‘mol, chopon).
2. **Ijtimoiy-madaniy realiyalar:** mahalla, hasharga o‘xshash o‘zaro yordam odatlari, to‘y va ma’raka, qo‘ni-qo‘shnichilik munosabatlari.

3. **Qarindoshlik va murojaat atamalari:** ona, buvi, amma, xola, aka, opa, qo‘shni va keksalarga murojaat shakllari.

4. **Diniy-urf-odat realiyalari:** ro‘za, hayit, duo, fotiha, marhumni xotirlash an’analari.

5. **Toponimik va etnografik realiyalar:** qishloq, mahalla, ariq, hovli, supa kabi joy va makon bilan bog‘liq nomlar.

6. **Odob-axloq va muloqot formulalari:** salomlashish, minnatdorchilik bildirish, ehtirom ifodalovchi shakllar.

2. Realiyalarni ingliz tilida uzatish usullari

Tarjimashunoslikda realiyalarni berishning quyidagi asosiy usullari ajratiladi.

Transliteratsiya (transkripsiya). Realiya asl shaklida saqlanadi, odatda izoh bilan. Bu usul milliy koloritni saqlaydi, ammo ingliz o‘quvchisi uchun tushunarsiz bo‘lishi mumkin. Masalan, *mahalla*, *do‘ppi*, *hasha* kabi so‘zlar.

Tavsifiy tarjima. Realiya ma’nosi izohlovchi so‘z birikmasi orqali ochiladi. Tushunarlilikni ta’minlaydi, lekin matnni cho‘zadi va emotsional ta’sirni susaytirishi mumkin.

Analog (yaqin ekvivalent) tanlash. Ingliz madaniyatidagi o‘xshash tushuncha bilan almashtiriladi (masalan, *neighbourhood*, *community*). Bu usulda madaniy farq yo‘qolib, ma’no soddalashadi.

Kalka (so‘zma-so‘z ko‘chirma). Birikma qismlari tarjima qilinib, yangi tarkib hosil qilinadi. Ba’zan g‘ayritabiiy yangraydi.

Izohli tarjima (sharh, izoh, glossariy). Sahifa ostidagi izoh yoki asar oxiridagi lug‘at orqali madaniy ma’lumot beriladi. Ilmiy aniqlik yuqori bo‘ladi, ammo o‘qish tezligini pasaytiradi.

Tushirib qoldirish. Realiya tarjimada umuman berilmaydi. Bu usul madaniy ma’lumotning yo‘qolishiga olib keladi va faqat ikkinchi darajali birliklarga nisbatan oqlanadi.

3. Lakunalar va ularni to‘ldirish masalasi

Qarindoshlik atamalari lakunalarning eng yorqin namunasidir. O‘zbek tilida

ona tomondan va ota tomondan qarindoshlar, yoshi kattaroq yoki kichikroq yaqinlar uchun alohida nomlar mavjud, ingliz tilida esa ular ko‘pincha umumiy *aunt*, *uncle*, *cousin* kabi so‘zlar bilan ifodalanadi. Natijada tarjimada ehtirom darajasi va oilaviy ierarxiya ifodasi susayadi.

Ikkinchi muhim guruh – murojaat va odob formulalari. O‘zbek madaniyatida keksalarga, onaga, qo‘shnilarga murojaat shakllari hurmat, mehr va yaqinlik ohangini olib yuradi. Ingliz tilida bu ohang ko‘pincha intonatsiya va kontekst bilan beriladi, yoki yo‘qoladi.

Uchinchi guruh – emotsional-konnotativ lakunalar. Masalan, «ona» so‘zi o‘zbek madaniyatida muqaddaslik, fidoyilik, duo va ehtirom bilan chambarchas bog‘liq. Inglizcha *mother* bu qatlamlarning barchasini bir xil kuch bilan ifoda eta olmaydi. Shu sababli tarjimon kontekst, epitet va tasviriy vositalar orqali bu bo‘shliqni to‘ldirishi lozim.

4. Tarjima sifatini baholash mezonlari

Realiyalar uzatilishini baholashda quyidagi mezonlarni qo‘llash tavsiya etiladi:

- **semantik to‘liqlik:** asosiy ma’no saqlanganmi;
- **madaniy aniqlik:** madaniy kod buzilmaganmi;
- **milliy kolorit:** o‘zbekona ruh saqlanganmi;
- **pragmatik ekvivalentlik:** ingliz o‘quvchisida asl nusxadagiga yaqin ta’sir uyg‘onadimi;
- **tushunarlilik:** madaniy bilimi cheklangan o‘quvchi uchun matn ravonmi.

Tarjimon strategiyasi ikki qutb orasida harakatlanadi: *forenizatsiya* (asl madaniyatni saqlash, o‘quvchini unga yaqinlashtirish) va *domestikatsiya* (matnni ingliz o‘quvchisi madaniyatiga moslashtirish) (L. Venuti). Milliy-madaniy qadriyatlarga boy asarlarda forenizatsiya yo‘nalishi, tushunarlilikni ta’minlovchi qisqa izohlar bilan uyg‘unlikda, eng samarali hisoblanadi.

Natijalar va muhokama

Tahlil jarayonida realiyalarning har bir tematik guruhi uchun odatda aralash

strategiya qo‘llanishi kuzatiladi: eng muhim madaniy birliklar transliteratsiya va izoh bilan, kundalik predmetlar tavsiflash yoki analog orqali beriladi. Qarindoshlik va murojaat atamalarida ma’no qisman soddalashishi, emotsional qatlam esa kontekstga ko‘chishi kuzatiladi.

Eslatma: ushbu bo‘limda tarjimadan olingan aniq misollar (asl matn va tarjima parchasi, sahifa ko‘rsatilgan holda) jadval tarzida keltirilishi va har bir usul bo‘yicha foiz ko‘rsatkichlari hisoblanishi lozim.

Xulosa

1. «Dunyoning ishlari» asari milliy-madaniy realiyalarga boy bo‘lib, ularni ingliz tiliga o‘girish katta lingvokulturologik qiyinchiliklar bilan bog‘liq.
2. Realiyalarni uzatishda transliteratsiya, tavsifiy tarjima, analog, kalka va izoh usullari qo‘llanadi, ularning har biri o‘z ustunlik va kamchiliklariga ega.
3. Qarindoshlik atamalari, murojaat shakllari va emotsional-konnotativ qatlamlar eng ko‘p yo‘qotishga uchraydigan lakunalar hisoblanadi.
4. Milliy koloritni saqlash uchun forenizatsiya strategiyasi va ixcham izohlar uyg‘unligi maqsadga muvofiq.
5. Tadqiqot natijalari badiiy tarjima nazariyasi, lingvokulturologiya va tarjimonlarni tayyorlash amaliyotida foydalanilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hoshimov O‘. Dunyoning ishlari. – Toshkent: Sharq (nashr ma’lumotlarini aniqlashtiring).
2. Asarning ingliz tilidagi tarjimasi (tarjimon va nashr ma’lumotlarini kiriting).
3. Vlaxov S., Florin S. Neperevodimoe v perevode. – M.: Mejdunarodnye otnosheniya, 1980.

4. Telia V.N. Russkaya frazeologiya. Semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokulturologicheskiy aspekty. – M., 1996.
5. Maslova V.A. Lingvokulturologiya. – M.: Akademiya, 2001.
6. Venuti L. The Translator’s Invisibility. – London: Routledge, 1995.
7. Salomov G‘. Tarjima nazariyasiga kirish. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978.
8. Komilov N. Tarjima san’ati. – Toshkent.
9. Humboldt W. von. On Language. – Cambridge University Press, 1999.
10. Sapir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. – New York, 1921.